

МИГРАЦИЯНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ АҲАМИЯТИ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Эгамбердиев Бехзод Искандарович
ИИБ ходими, юридик фанлар
бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мақолада миграцияни тартибга солишнинг жиноий-ҳуқуқий аҳамияти ҳамда унинг миллий ва халқаро қонунчилик асослари баён этилган.

Таянч сўзлар: миграция, миграция жараёнлари, жиноят, жиноят қонунчилиги, қонунга ҳилоф равишда миграцияни ташкил этиш, мамлакат ҳудудига кириш, чиқиш ва бўлиш.

Аннотация. В статье раскрывается уголовно-правовое значение миграционного регулирования, его национальные и международные правовые основы.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, преступность, уголовное право, организация нелегальной миграции, въезд, выезд и пребывание на территории страны.

Annotation. The article reveals the criminal-legal significance of migration regulation, its national and international legal foundations.

Keywords: migration, migration processes, crime, criminal law, organization of illegal migration, entry, exit and stay on the territory of the country.

2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясига мувофиқ, инсон қадрини юксалтириш, эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали турли салбий иллатлар, хусусан, экстремизм ва терроризмга, ноқонуний ташқи меҳнат миграцияси ва одам савдосига қарши курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш, шунингдек, хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграциясини таъминлаш масалалари устувор мақсадлардан бири сифатида белгиланди.

Бу борада, сўнги йигирма йил давомида халқаро майдонда тус олаётган масалалар таҳлили шуни кўрсатади-ки, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва геосиёсий вазиятларнинг йил сайин глобаллашуви ҳамда унинг ривожланиб боришида аввало мигрантларнинг ҳиссаси салмоқлидир. Миграцияга оид маълумотларга кўра, халқаро мигрантлар сони 2010 йилда 214 млн.ни[1], 2019 йилда 272 млн.га етган бўлса[2], 2024 йилга келиб қарийб 300 млн.га етиб (35,2%га ошган)[2], уларнинг халқаро пул ўтказмалари 717 млрд. АҚШ долларни ташкил этмоқда[4]. Фикримизча, бу жараёнларнинг юзага келиши ва ривожланиб боришида

мигрантларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда уларнинг эркин ҳаракатланишга доир қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш масаланинг бош мезон ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига кўра (13-модда) ҳар бир инсон ҳар қандай мамлакатдан, хусусан ўз мамлакатидан чиқиб кетиши ва ўз мамлакатига қайтиб келиш ҳуқуқига эга[5]. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга (12-модда) асосан эса ҳар бир инсон ҳар қандай мамлакатни, шу жумладан ўз мамлакатидан кетишга ҳақли. Зеро, ҳеч бир шахс ўзбошимчалик билан ўз мамлакатига кириш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас[6].

Шахснинг ушбу ҳуқуқ ва эркинликлари Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституциясида (32-модда) ҳам ҳуқуқий кафолатланган бўлиб, унга кўра қонуний асосларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлиб турган ҳар ким мамлакат бўйлаб эркин ҳаракатланиши, турар ва яшаш жойини танлаши ҳамда мамлакатдан ташқарига эркин чиқиши кафолатланган. Шу нуктаи назардан ҳам қонун устуворлигини, хусусан шахснинг бу борадаги конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш жараёнлари Янги Ўзбекистони барпо этиш даврида “Инсон кадри учун” тамойилининг бош мезони сифатида белгиланмоқда.

Шундай экан, бу борада жинойтчиликка қарши курашиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига сабаб бўлган шарт-шароитларни барвақт аниқлаш ва бартараф этишда, хусусан миграция жараёнларини тартибга солишда аввало унинг маъмурий-жиноий ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлаш муҳим ўрин тутди.

Миграция жараёнларини тартибга солиш соҳасидаги ҳуқуқни қўллаш амалиётида ўтган давр мобайнида шахснинг эркин ҳаракат қилишини чеклайдиган хорижга чиқиш визалари сингари умрини мутлақо ўтаб бўлган ўтмиш қолдиқларининг бекор қилинганлиги шахснинг ушбу ҳуқуқ ва эркинликларини янада кафолатлаш даражасини мустаҳкамлашга самарали хизмат қилгани билан аҳамиятли бўлди.

Масаланинг аҳамиятли жиҳати шундаки, глобаллашув даврида миграция муаммосининг долзарблиги ва унинг билан боғлиқ таҳдидлар инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда уларнинг қонуний манфаатларини таъминлашга бўлган эҳтиёжларни янада кучайтириб, дунё ҳамжамиятида миграцияни тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари ва бошқарув тизимини янада такомиллаштиришга туртки бўлди. Шунинг учун ҳам миграциясини тартибга солиш соҳасидаги инсон ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган илмий ва монографик тадқиқотлар даражасида миллий ва хорижий тажрибани ўрганиш ва таҳлил қилиш объектив заруратга айланди.

Халқаро “Қочоқлар мақоми тўғрисида”ги Конвенцияда “қочоқ” мақомидаги шахс ўз мамлакатидан ташқарида яшаётган, инсон ҳаёти, эркинлиги ва хавфсизлиги учун қўрқув ҳисси билан яшаши ҳамда ирқий, диний, фуқаролик, муайян ижтимоий гуруҳ аъзолиги ёки сиёсий қарашлар асосида жиноий жавобгарликка тортилиши мумкинлиги каби факторларга кўра яшаш манзилига қайтиб боришга қодир бўлмаган шахс сифатида изоҳланади[7]. Улар

манзил давлатларга боргач эса кўпинча номунтазам (норасмий) мигрант мақомига эга бўлади[8].

Миграциянинг ушбу кўринишини муайян таъсир натижасида шахснинг яшаш жойини ўзгартиришга олиб келадиган сиёсий жараён сифатида қараш мумкин. Бундай шароитда шахс аввалига, ўзи учун керакли бўлаган ҳуқуқ, эркинликлари ва қонуний манфаатларига бўлган эҳтиёжни сезади сўнгра, халқаро ташкилотлар шунингдек, бошқа давлатдан сиёсий бошпана излайди.

Бу борада, сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланувчи шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда уларнинг қонуний манфаатларини таъминлашга доир умумеътироф этилган халқаро ҳужжатларга мувофиқ, ушбу шахслар учун мамлакатимизнинг жинойт қонунчилигида жавобгарликдан озод этилишига доир айрим рағбатлантирувчи нормалар мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштирмасдан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жинойи жавобгарликдан (ЖК-223 м.) озод қилинадилар[9] (*қонунда назарда тутилган айрим чекловлар бундан мустасно*).

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида миграцияни тартибга солиш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳукумати Россия, Озарбайжон, Қозоғистон, Жанубий Корея, Беларусия, Болгария, Покистон, Саудия Арабистони, БАА, Хитой каби бошқа давлатлар билан икки ва кўп томонлама битимлар (шартнома ва меморандум) имзоланган.

Бундан ташқари мамлакатимиз ривожлантиришнинг бугунги босқичида миграцияни тартибга солиш жараёнлари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 7 та давлат фуқароларининг 30 суткалик визасиз режимда бўлишлари, 75 та мамлакат фуқаролари учун туризм визаларини расмийлаштиришда соддалаштирилган тартибнинг жорий қилинганлиги[10] ёки 99 та давлат фуқаролари учун беш кундан ортиқ бўлмаган муддатга Ўзбекистон Республикасига визасиз кириш (халқаро аэропортларнинг ўтказиш пунктлари орқали), вақтинча бўлиш ва мамлакатдан чиқиб кетиб тартибининг жорий этилганлиги[11] фикримизни асослайди.

Бу борада чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар учун жинойт қонунчилигида белгиланган жавобгарлик масалаларини таҳлил қилсак, қонунга ҳилоф равишда Ўзбекистон Республикасига кириш, чиқиш ва Давлат чегараларидан ўтиш билан боғлиқ муносабатларни жинойи-ҳуқуқий тартибга солиниши, *биринчидан*, шахснинг эркинлиги билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқларини самарали тартибга солиш ва уларга етарли шароитлар яратиш билан, *иккинчидан*, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида тинчлик ва хавфсизликка қарши таҳдидларнинг келиб чиқишини олдини олишга қаратилгани билан аҳамиятли. Шунинг учун ҳам ушбу ижтимоий хавфли қилмиш Ўзбекистон Республикаси жинойт қонунчилигида алоҳида норма (ЖК 223-м.

“Қонунга ҳилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш”) билан қўриқланиши қатъий белгилаб қўйилган.

Бу борада, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 5 ноябрдаги (ЎРҚ-579-сон) қонуни билан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар учун жавобгарлик масалалари либераллаштирилиши муносабати билан айрим нормалар Жиноят кодексидан чиқарилиб, айрим ҳаракатлари (ҳаракатсизлик) учун маъмурий ҳуқуқбузарлик нормалари кучайтирилган.

Хусусан, соҳадаги қонун ижодкорлиги жараёнида (ЖК 224-м., Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш) чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахснинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ айрим ижтимоий хавфли қилмишлар учун жиноий жавобгарликни қўллаш амалиёти бекор қилиниб, ушбу ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида алоҳида норма (МЖТК 225-м., Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш) таркибида ҳуқуқий баҳоланиши белгиланди.

Қонунчиликдаги мазкур ўзгаришларнинг ижобий жиҳати *биринчидан*, шахснинг эркин ҳаракатланишига доир ҳуқуқларини янада кафолатлаш, уларнинг мамлакатимизда меҳнат фаолияти учун муносиб шарт-шароитларни яратишга қаратилган бўлса, *иккинчидан*, туризм салоҳиятини янада ошириш орқали инвестиция муҳитини шакллантиришга хизмат қилади.

Бироқ, бизнинг фикримизча бу борадаги ҳуқуқни қўллаш амалиётида қонунга ҳилоф равишда миграцияни ташкил этиш билан боғлиқ ғайриқонуний ҳаракатларни жиноий-ҳуқуқий баҳолашда айрим ҳуқуқий бўшлиқлар мавжуд.

Масалан, ўтказилган тадқиқотларимиз жараёнида ҳуқуқ-тартибот органларининг одам савдосига қарши курашиш билан боғлиқ мурожаатларни кўриб чиқиш амалиётида шахс ҳаракатларида одам савдоси таркиби билан қамраб олинмайдиган, яъни ишончни суиистеъмол қилмасдан хорижга қонунга ҳилоф равишда чиқишга қўмаклашиш ёки уни ташкил этиш ҳаракатларининг учраётганлиги – ушбу қилмишларни ҳуқуқий баҳолашда айрим қийинчиликлар ва зиддиятларни юзага келишига имкон бераётганлиги кузатилмоқда. Буни тадқиқот доирасида ўтказилган ижтимоий сўровномаларимизда қатнашган ушбу соҳа ходимларининг 76,0% ҳам тасдиқлаган[12].

Агар, масаланинг қиёсий таҳлилига эътибор берсак, бевосита миграция билан боғлиқ жараёнларни бузганлик учун жавобгарликни белгилашнинг ҳуқуқий механизмлари айрим давлатларнинг миллий қонунчилигида турли таркибдаги нормалар билан муҳофаза қилинишини кўришимиз мумкин.

Жумладан, мазкур қилмишлар Россия (ЖК 322.1-м.)[13], Қозоғистон (ЖК 394-м.)[14], Беларусь (ЖК 371¹-м.) [15] ёки Озарбайжон (ЖК 318.1-м.) [16] давлатларининг миллий қонунчилигида ноқонуний миграцияни ташкил этганлик учун алоҳида жиноят сифатида белгиланган. Шунинг учун ҳам айрим олимларимиз жиноят қонунчилигимизда “ғайриқонуний миграцияни ташкил этиш” нормасини белгилаш хусусидаги тафсияларни илгари сурган[17].

Умуман олганда, хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, шахснинг эркин ҳаракатланиш билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш билан бирга, қонунга хилоф равишда миграцияни ташкил этишга олиб келувчи сабаблар ҳамда унга имкон бериши мумкин бўлган шарт-шароитларни бартараф этиш, шунингдек бу борадаги ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш мақсадида, келгусида жиноят қонунчилигида ушбу қилмишлар учун жавобгарликни аниқ назарда тутувчи нормалар билан янада такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу эса, ўз навбатида шахснинг қонунга хилоф равишда мамлакатимизга кириши, чиқиши ва бўлишини ташкил этувчи ёки унга кўмаклашувчи шахсларга жавобгарликни белгилаш орқали уларнинг ушбу ғайриқонуний хатти-ҳаракатларини чеклашга, энг асосийси фуқароларимизнинг жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарликлар қурбони бўлишининг, ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишининг ёки камситилишининг (дискриминация) олдини олишга хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Халқаро миграция ташкилоти (ИОМ)нинг миграция жараёнларига доир ҳисоботи/
https://ru.wikipedia.org/wiki/Миграция_населения#cite_ref-4 (мурожаат вақти: 20.08.2023).
2. United Nations Department of Economic and Social Affairs / <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/international-migrant-stock-2019.html> (мурожаат вақти: 01.08.2023).
3. <https://worldmigrationreport.iom>. (мурожаат вақти: 15.07.2024).
4. MIGRANT.UZ <https://migrant.uz/uz/> (мурожаат вақти: 15.12.2024).
5. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. БМТ Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) 1948 й. 10 дек.
6. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. БМТ Бош Ассамблеяси., 1966 й. 16 дек., 2200 А (XXI).
7. Г.С. Гувдин-Гилл, Статус беженца в международном праве. М., 1997.
8. Ф.Пирманов, Ш.Тўраев, И.Даминов, Ш.Тоғаев. Миграция:Мусофир ватангадолар /Монография. – Т.: “Sano-standart” нашриёти, 2015 . – 16 бет.
9. М.Х. Рустамбоев. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ [Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашр.2016 йил 1 ноябргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан]. умумий қисм /– Тошкент: “Адолат”, 2016. – 614-Б.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5326-сон Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 июлдаги “Ўзбекистон Республикасига хорижий фуқароларнинг кириши тартибини оптималлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3836-сон Қарори.
12. Б.И. Эгамбердиев. Ички ишлар органларининг миграция жараёнларига доир

фаолиятини такомиллаштириш: Юрид. фан. док. (PhD). ...докторлик. дис. Т.: / Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. – 256 б.

13. Уголовный кодекс Российской Федерации. Законом РФ 13.06.1996 г. №63-ФЗ. (мурожаат вақти: 22.12.2024. <https://consultant.ru>).

14. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Законом РК 12.07.2018г.№180-VI. (мурожаат вақти: 22.12.2024. <https://online.zakon.kz>.)

15. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Законом РБ 9.07.1999 г. №275-З. (мурожаат вақти: 22.12.2024. m.etalonline.by/?type.)

16. Уголовный кодекс Республики Азәрбайджан. Законом РА 30.12.1999 г. №787-IQ. (мурожаат вақти: 22.12.2024. <https://online.zakon.kz/m/Document>).

17. Фозилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-хукукий ва криминалогик жиҳатлари: автореф. дис. ... юрид. наук. – Т., 2016.-106 б.